

inskriften, som låg dold. I Liljegrens *Runurkunder* upptagas 82 nummer från Vallentuna härad (L 402—413, 416—432, 441—479, 591—599, 1554, 1624, 1626, 1900, 1901), men alla dessa äro hämtade ur källor från 1600-talet.¹

Genom Dybecks resor och publikationer blevo 14 nya inskrifter kända: U 192, 194, 196, 199, 209, 211, 223, 240, 242, 246, 252, 253, 254, 292. Under slutet av 1800-talet ha tillkommit ytterligare 3: U 184, 216, 282, och under 1900-talet icke mindre än 15; U 183, 197, 198, 203, 213, 214, 221, 230, 241, 250, 260, 265, 271, 278, 284.

180. Össeby-Garns kyrka.

Pl. 117.

Litteratur: B 233, L 591, D 2:169. Joh. Bureus, F a 6 s. 138, F a 10:1 n:r 126, F a 5 n:r 139, F a 1 s. 34; Ransakningarna 1667—84; J. Hadorph, *Resejournal* (i: Peringskiölds *Monumenta* 3); J. Peringskiöld, *Monumenta* 3, bl. 30; O. Celsius, SR 2, s. 148; N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762), s. 207 f.; *Kyrkoinventarium* 1829 (ATA); UFT h. 10 (1882), s. 217; G. Stephens, *Old Northern Runic Monuments* 3 (1884), s. 304; E. Brate, *Svenska runristare* (1925), s. 76, *Anteckningar* (ATA); T. J. Arne, *La Suède et l'Orient* (1914), s. 12; A. Bugge i *Namn och Bygd* 6 (1918), s. 80; R. Pipping, *Kommentar till Erikskrönikan* (1926), s. 414 f.

Äldre avbildningar: J. H. Rhezelius, teckning (i F a 10:1); Bureus, kopparstick (i F f 6, s. 63); P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds *Monumenta* och B 233); Dybeck a. a. (och Stephens a. a.); Brate foto 1904 (ATA); R. Fernqvist foto 1925 (ATA).

Runstenen fanns enligt Axehiellm (F a 6) »Vtan för Garns Wåkenhusdör» och enligt Rhezelius (F a 10:1) »För Wapenhus dören». Säkerligen är det denna runsten, som åsyftas i följande anteckning i *Ransakningarna*: »Wijdh Kyrckiodören på Garns Kyrckiogårdh står en Runasteen medh Runaskriff inrijtadt». Hadorph har antecknat (i sin »*Resejournal*») »En Runesten finnes uthom vapnhusdören» och (på träsnittet i Peringskiölds *Monumenta*): »Garn fram för wapnhusdören». Celsius: »Rar sten. ligger på kyrkiogården framför Vaknhuset. Vidi den 27 Maii 1728.» I kyrkoinventariet för Garns kyrka 1829 finnas följande uppgifter om runstenar: »På Kyrkogården. Uti sielfwa Kyrkodörren en Runsten, samt derinwid på Kyrkogården en dylik, något kullrig och af gröfre Stenart; men bokstäfwerna förnötte på bägge.» Med den förra avses U 181, med den senare U 180. Vid Dybecks besök låg stenen fortfarande på marken nedanför trappan till vapenhuset på kyrkans södra sida. År 1891 restes den på sin nuvarande plats, på planen mellan landsvägen och kyrkogården, 8 m. N om landsvägen och 20 m. S om södra kyrkogårdsmuren.

Ljusgrå granit. Höjd 2,75 m., största bredd 1,18 m. Den ristade ytan är svagt buktig och har flera ojämnheter. Ristningslinjerna äro smala och skarpa, i allmänhet dock fullt tydliga. Upptill på v. sidan är ett stycke av stenen avslaget. Det finnes i behåll på de äldsta teckningarna. F. ö. är ristningen tämligen väl bevarad.

Inskrift:

+ sihatr · uk + þurbiorn + uk · þurkrim + uk · erinmontr · × litu × reiss + stein + aftir + bropur + sin +
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60
 sikstnin + hn to i uiburkum
 65 70 75 80 85

Sighvatr ok Þorbiorn ok Þorgrimr ok Ærinmundr letu ræisa stæin æftir broður sinn Sigstæin. Hann do i Viborgum.

»Sigvat och Torbjörn och Torgrim och Ärenmund läto resa stenen efter sin broder Sigsten. Han dog i Viborg.»

¹ L 462 och 463 avse samma inskrift (U 251). L 413 och 1624 äro delar av samma sten (U 268). Av de återstående 80 inskrifterna äro 74 hämtade från *Bautil*, 2 från Peringskiölds *Monumenta* (U 204, 286) och 4 från Burei samlingar (U 220, 232, 234, 263).

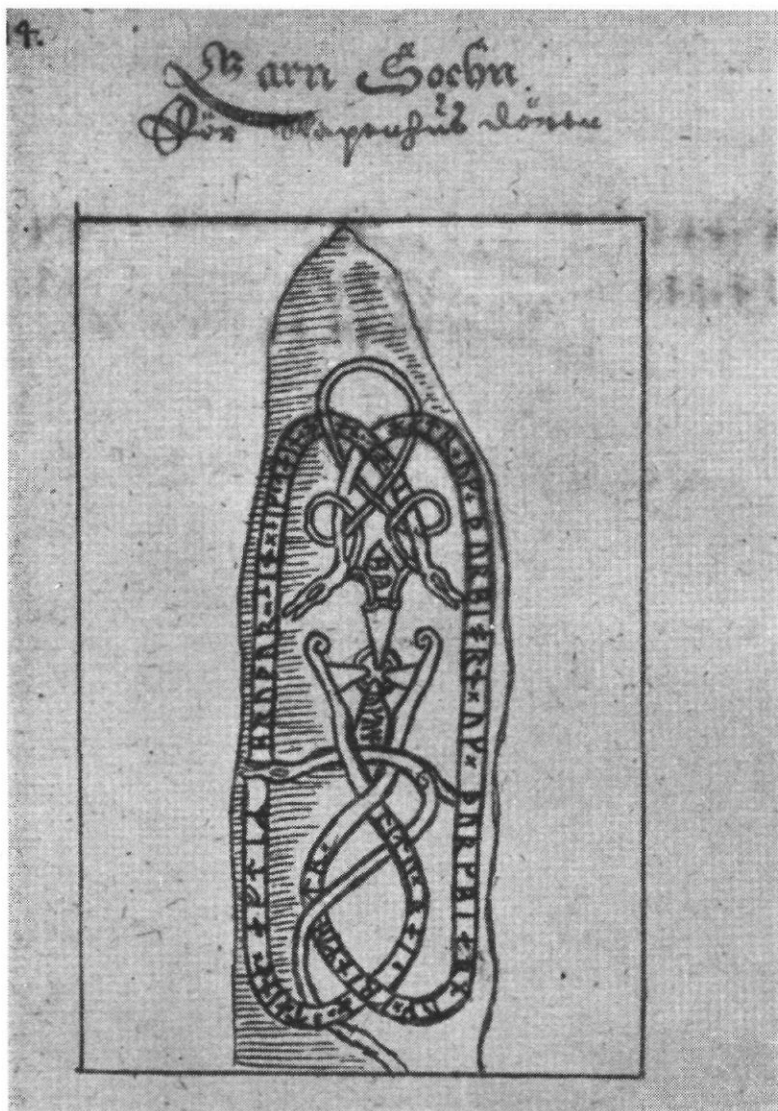

Fig. 177. U 180. Össeby-Garns kyrka.
Efter teckning av Rhezelius.

Till läsningen: Inskriftens **s**- och **t**-runor tillhöra det s. k. svensk-norska runalfabetet. **s** består sålunda endast av en stapel, dragen uppifrån till halv runhöjd. 46 **s** har blivit neddragen till nedre slinglinjen, så att den fullkomligt överensstämmer med **i**. **t**-runorna ha bistav endast på v. sidan. Sk framför 1 **s** och 37 **i** äro säkra. I 3 **h** är övre delen av hst skadad, i 12 **b** nedre bst. Av 25 **m** finnes nedre delen av hst i behåll, jämte en liten bit av v. bst. Några spår av en **r**-runa efter 25 **m** finnas icke, icke heller i B 233, som visar runslingan i bättre behåll än nu. Mellan 25 **m** och 26 **u** finnes ett litet lodrätt streck, som tydligen utgör nedre delen av ett korsformat skiljetecken. Toppen av 26 **u** saknas. 28 **e** är säkert stunget, likaså 42 och 48 **e**. Icke stungna äro 22, 67 och 83 **k**. Hst av 37 **i** är skadad. Bst i 45 och 70 skär hst uppifrån nedåt såsom i **n**-runa, ehuru givetvis **a** är avsett. Runan 70 är sålunda till formen **n**, icke **e** (jfr 48 **e**). Denna ristarens osäkerhet i fråga om **a**-runan kan ha bidragit till att ett **a** är utelämnat i 73—74 **hn**. Intet sk finnes efter 74 **n**, 76 **o**, 77 **i**, 79 **i**, 85 **m**. De sista runorna 80—85 **burkum** stå utanför runslingan, i nedre delen av korset nedifrån uppåt. 81 **u** har formen

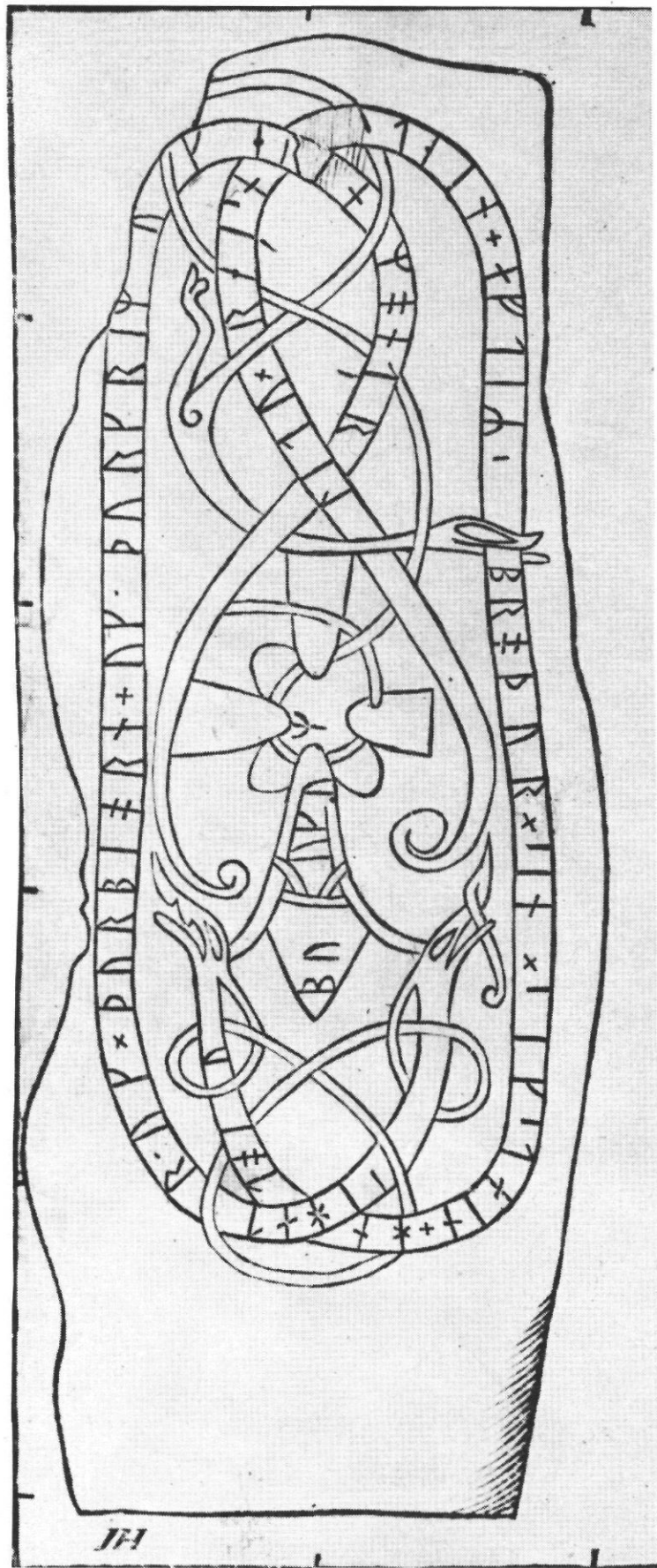

Fig. 178. U 180. Össeby-Garns kyrka. Efter B 233.

av två jämnlöpande linjer, den högra böjer knappast märkbart in åt vänster. 82 liknar fullkomligt ett **u**, någon inböjning på bst såsom i **r** finnes icke. Sammanhanget fordrar likväl, att runan skall uppfattas som ett **r**.

Axehielm: 1—6 **batar**, 19—25 **purkbiarn**, 28 **i**, 33 **u**, 42 och 45 **a**, 48 **a**, 58 **u**, 70 **a**, 73—74 **han**, 78—85 **bu ykum**×. Rhezelius: 1—6 **hatr**, 19—25 **purkbiarn**, 28 **i**, 33 **u**, 42 och 45 **a**, 46—50 **staina**, 58 **u**, 70 **a**, 73—74 **han**, 78—85 **by ykum**. De båda första runorna på rundjurens halsar, 1—2 **si** och 78—79 **ui**, saknas sålunda hos Axehielm och Rhezelius. Den senare har på sin teckning felaktigt placerat de fyra sista runorna **ykum** inom övre korsarmen. Bureus' kopparstick har ytterligare några fel, bl. a. 32 **k** (i st. f. **m**) och 76 **i** (i st. f. **o**). — Hadorph (Resejournal): 1—6 **sihatr**, 19—25 **purbia**, 26—36 saknas, 45 **a**, 49 saknas, 70 saknas, 73 **i**, 77 saknas, 81 en binderuna av **u** och **r**, 78—85 **uiburrkum**. — B 233: 1—6 **sihatr**, 19—25 **purkrim**, 28—36 **erinmontr**, 42 och 48 **e**, 45 **n**, 70 **n**, 73—74 **hn**, 79 **i** saknas, 80—85 **bu ukum**. Runan 81 är på träsnittet mera **u**-liknande än som i verkligheten är fallet. — Celsius: 73—85 **hn to i uibuukum**. — Dybecks läsning är korrekt; 73—85 **hn to i uibuukum**. »Om i **uib(ur)kum** de två jämngående stafvarne efter **b** föreställa **u**, så står det påföljande **u** för **r**; i annat fall äro de betydelselösa.» Dybeck påpekar, att två gånger **n** står för **a**; »dock kunde på sednare stället läsas **sikstn in×hn×**». — Även Brate framhåller, att runan 81 ser ut som två jämnlöpande linjer och att följande runa (82) fullkomligt liknar ett **u**, ehuru sammanhanget här fordrar **r**.

Om namnet *Sighvatr* se Sö 317 och U 67, 128, 144, 152, 237, 245 och 372, om *Ærinmundr* U 15, om *Sigsteinn* Sö 291 (och U 174). *Þorgrimr* är ett i svenska runinskrifter sällsynt namn; utom här är det belagt endast i fragmentet U 192 och i Sö 124. Möjligen avses i U 180 och U 192 samme man. I medeltida urkunder är *Thorgrim*, betecknande nog, endast känt från Jämtland och Dalsland. I Norge och på Island är det däremot mycket vanligt under hela medeltiden.

Bureus (F a 5) tolkar inskriftens sista sats: »Han do i by Åkum. Hic mortuus est in villa Okum». Redan Olof Celsius har i sista ordet trott sig finna namnet Viborg, och denna mycket närliggande tolkning återkommer sedan hos alla som ha sysslat med inskriften. Det har emellertid varit olika meningar om vilket Viborg som avses: Viborg i Karelen eller det danska Viborg på Jylland. Det förra antages av Brocman, Arne, A. Bugge och R. Pipping, det senare av Stephens och Brate. Annat än helt allmänna sannolikhetskäl ha icke kunnat anföras. Namnet på det finska Viborg torde vara litterärt belagt första gången i ett privilegiebrev år 1295, utfärdat av konung Birger för Lybeck och hansestäderna (SD 2, s. 183: castrum Wiborg ... de castrensibus nostris Wiborg existentibus), därefter i förlikningsbrev mellan konung Birger och hans bröder 1308 (SD 2, s. 523: castra omnia Finlandiæ ... videlicet Aaboo et Tavastahus et Wiborgh ... castrum Wiborgh) och 1310 (SD 2, s. 627: castrum in Wiborg). Där åsyftas den borg, som Torgils Knutsson år 1293 anlade under härfärden till Finland. Tidigare synes i närheten av borgen, på ön Linnasaari, ha funnits en karelsk marknadsplats och hamn.¹ Huruvida denna har funnits till redan under vikingatiden och då burit ett svenskt namn, är givetvis i hög grad ovisst. Rolf Pipping antager emellertid, att Torgils Knutssons Viborg har haft »en föregångare med samma namn, vilken säkerligen uppstått under vikingatiden i samband med svenskarnas ledungs- och handelsfärder i österväg ... Vi få tänka oss, att svenskarna här bildade en koloni och anlade ett fäste till skydd för sin handel² ... Vi veta icke, om samtidigt någon mera omfattande bosättning av svenskar ägt rum i Viborgstrakten. Men den omständigheten att namnet Viborg bevarats till slutet av 1200-talet tyder snarast på att svenskar oavbrutet hållit sig kvar där, och i betraktande därav är det mest sannolikt, att kolonisationen ej varit inskränkt till blott en starkt begränsad ockupation i handelssyfte.» Enligt

¹ J. W. Ruuth, Viborgs stads historia 1 (1906); E. Hornborg, Huru Finland blev till (1929), s. 203 f.

² Jfr det i Rimberts Ansgarsbiografi omtalade svenska Seeburg i Kurland.

Pipping skulle alltså platsen ha hetat Viborg redan före Torgils Knutssons tid och slutleden *-borg* skulle avse ett svenskt fäste från vikingatiden. Det är detta äldre Viborg, som enligt Pipping torde vara nämnt på runstenen vid Össeby-Garn.¹

Viborg i Jylland är en av Danmarks äldsta städer, biskopssäte från 1065, under medeltiden Jyllands politiska medelpunkt, där landstingen hölls och konungarna hyllades. Utan tvivel har platsen varit en huvudort redan under vikingatiden och tidigare. Dess namn är emellertid äldst *Viberg* eller *Vibiærg*, och denna namnform bibehålles länge, särskilt i latinska urkunder (*Viberg*, *Vibergensis*).

Den fjärde runan i 78—85 **uibyrkum** har, såsom nämnt, ett egendomligt utseende. Den består av två parallella stavar, närmast sålunda två *i*-runor. De ha hittills allmänt, och måhända med rätta, uppfattats som en *u*-runa. Uteslutet är emellertid icke, att ristaren kan ha avsett *ia*, ehuru han i så fall har försummat att hugga bistaven i *a*. En läsning **uibiarkum** är icke alldeles omöjlig, och denna skulle stämma väl med den äldre namnformen för det danska Viborg.

181. Össeby-Garns kyrka.

Pl. 118.

Litteratur: B 235, L 592, D 2:168. J. Bureus, F a 6 s. 138, F a 10:1 n:r 125, F a 5 n:r 138, F a 1 s. 34; J. Hadorph, Resejournal (i: Peringskiölds Monumenta 3); J. Peringskiöld, Monumenta 3, bl. 31; O. Celsius, SR 2, s. 147, 637; Kyrkoinventarium 1829 (ATA); UFT h. 10 (1882), s. 217; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 104, Anteckningar (ATA).

Äldre avbildningar: J. H. Rhezelius, teckning (i F a 10:1); Bureus, kopparstick (i F f 6, s. 62); P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 235); Dybeck a. a.; Brate foto 1904 (ATA).

Runstenen fanns enligt Axehiellm (F a 6) »I Garns Waknhusdör vnder Muren medh bådhå ändan» och enligt Rhezelius (F a 10:1) »I Wapenhus dören». Hadorph har antecknat: »i vapnhusdören» och Celsius: »Garn i Vaknhuset, straxt uthom för dörrn där man ingår. Vacker ritning. Vidi d. 27 Maii 1728.» Ännu vid Dybecks besök låg stenen kvar på samma plats: den »utgör för närvarande tröskel i kyrkans södra vapenhusdörr och är till stor del öfvermurd». Först år 1891 togs den fram och restes på sin nuvarande plats, 15 m. S om södra kyrkogårdsmuren och lika långt NÖ om ingången till kommunalhuset. Stenen, som har en liten fot, står på en cementbädd och stödes på baksidan av järnstänger.

Ljus granit. Höjd 1,95 m., största bredd 1 m. Ristningsytan är nött genom trampning. Det oaktat är ristningen nästan överallt tydlig och väl bevarad. Upptill är ett stycke avslaget, och utmed v. kanten är runslingan på ett stycke något skadad.

Inskrift:

askutr · uk · suain · ikifastr · uk · ikibiarn · uk · tutr · . . . ain · iftir · est · fapur · sin · in ·

ubir · risti · run

Asgautr ok Svæinn, Ingifastr ok Ingibiorn ok dætr(?) . . . [st]æin æftir Æist, faður sinn. En Öpir risti run[ar].

»Åsgöt och Sven, Ingefast och Ingebjörn och döttrarna . . . stenen efter Est, sin fader. Och Öpir ristade runorna.»

¹ Pipping framhåller även möjligheten av att platsen från början hetat endast *Vi* och att det sammansatta *Vi-borg* kommit till först i slutet av 1200-talet som namn på Torgils Knutssons borg.